

SEMNIIFICAȚII PEDAGOGICE ȘI CULTURALE ALE LOGICII MAIORESCIENE*

VIOREL VIZUREANU

Pedagogical and Cultural Significations of Titu Maiorescu's Logic. Our paper aims to present and argue for the idea that, independently from its intrinsic content, Titu Maiorescu's logical approach is important from at least three distinct and important perspectives: 1) the special signification of his textbook of logic for setting up a specialized terminology in the space of Romanian thinking; 2) the fact that all his logical writings are circumscribed to a unique „ideal type”, corresponding to a certain stage of evolution of the Romanian culture; 3) the role played by his efforts in the realm of logic for the entire edifice of the Romanian modern culture and its direction of development.

Keywords: Titu Maiorescu, the history of the Romanian logic, Romanian logical terminology, Romanian culture, Alexandru Surdu.

Vom porni în studiul nostru de la constatarea că, independent de conținutul său intrinsec, demersul logic al lui Titu Maiorescu este important din cel puțin trei perspective: este vorba, pe de o parte, de semnificația aparte, capitală pe care o are manualul său de logică pentru fixarea unei terminologii de specialitate în spațiul gândirii românești; ar fi de reflectat apoi asupra faptului că toate scrierile maioresciene de logică se circumscriu unui unic tip, corespunzător unui stadiu de dezvoltare a culturii române¹; ne gândim, în fine, la rolul jucat de strădaniile sale în orizontul logicii pentru întregul edificiu și pentru ceea ce s-ar putea numi direcția culturii române moderne².

* Prezentul studiu îl reproduce cu modificări nesemnificative la nivelul conținutului pe cel cu același titlu apărut în Romulus Brâncoveanu (editor), *Structura universității, structura cunoașterii*, Editura Universității din București, 2008, pp. 85–101, care reprezintă la rândul său varianta modificată și augmentată substanțial a articolului nostru intitulat „Câteva observații cu privire la «direcția Maiorescu» în cultura română, cu referire specială la semnificația logicii” și apărut în volumul *Omagiu Academicianului Alexandru Surdu*, ediție îngrijită de Ștefan Dominic Georgescu și Dragoș Popescu, Paideia, București, 2008, pp. 265–281.

¹ De unde, anticipăm, și neînțelegerea de către Maiorescu a rolului jucat de lucrările de specialitate, tip monografie, precum cele ale Ion Petrovici, pentru a oferi un exemplu concret (vezi reacția sa la apariția *Teoriei noțiunilor* a lui Petrovici, consemnată în articolul nostru consacrat contribuțiilor de logică ale acestuia, din prezentul volum).

² Despre semnificația precisă a logicii maioresciene pentru constituirea culturii române moderne a scris, încă din 1910, D. Ioanițescu, „Primele cărți de logică în românește”, în *Convorbiri literare*, care așeza manualul acestuia de logică alături de articolele și studiile din *Critice*. Și Iosif Brucăr

Și, dacă ne gândim la discuțiile legate tocmai de acest conținut, de lipsa lui de originalitate, o originalitate pe care – în trecut fie remarcat – Maiorescu nu și-a atribuit-o niciodată, s-ar putea chiar ca elementele semnalate anterior să se substituie la limită întrutotul conținutului, creându-ne strania senzație a unui text scris³ parcă din capul locului din altceva decât propria sa materie sau substanță, un text scris astfel doar pentru alte texte posibile în care el se va regăsi. Substanța lui se arată doar în măsura în care este deja substanța altui text. Un text care este text doar atât cât este „folosit” de alte texte.

Parte din intențiile noastre menite a cântări istoric acest demers le regăsim de altfel prefigurate și alăturate în mod fericit într-o însemnare din 1857 care aparține chiar tânărului Maiorescu: „Ea [logica] m-a adus să năzuiesc spre cea mai bună formare a cugetării, spre o exprimare fără greșeli, concisă, adevărată, spre evitarea acelor cuvinte umflate și goale, pe care în tinerețe ești atât de înclinat să le întrebuițezi; ea mi-a insuflat mai întâi cu adevărat dragostea pentru o direcție spirituală de care niciodată nu mă voi despărți”⁴. „Formare a cugetării” și „direcție spirituală” – ambele expresii ne arată în mod ferm că grila noastră hermeneutică nu reprezintă o încercare de a introduce gândirea maioreșciană în cadre care să fie străine de intențiile sale.

Nu vom insista aici asupra importanței logicii maioreșciene pentru fixarea unei terminologii de specialitate în spațiul cultural românesc. Vrem doar să remarcăm, în trecut, că este vorba, în esență, de stabilirea „unei ortografii care să îndeplinească criteriile economiei de gândire și de semne ale acesteia”⁵, iar în acest caz Maiorescu va opera cu un veritabil „brici al lui Occam”.

Meritul lui Maiorescu pentru fixarea, la modul general, a unei terminologii filosofice românești fusese menționat încă de Marin Ștefănescu, autorul primei lucrări de istorie a filosofiei românești: „Termenii filosofici actuali din limba română sunt mai

vede în *Logica* lui Maiorescu „punctul de plecare teoretic al filosofiei românești”, dar va cădea repede în ditirambic, considerând-o pe aceasta drept una din cele două „culmi ale creației românești”, alături de poeziile lui Eminescu, „acestea din urmă pe planul sensibilității, cealaltă pe al rațiunii teoretice”. Mai mult, pentru, *Logica* lui Maiorescu este în acest ultim orizont nu doar un început, ci și o limită: „Limită nu numai fiindcă de la apariția ei n-am mai avut o lucrare de logică de aceeași amploare, construcție și originalitate ci fiindcă nici n-a fost depășită încă în perspectivele și temeiurile ei” (Iosif Brucăr, „Introducere”, în Titu Maiorescu, *Logica*, București, Monitorul Oficial și Imprimeriile Statului, Imprimeria Națională, 1940, pp. 17, 21, 22).

³ Aproape scris de o altă mână, la propriu, mereu de o altă mână, căci primul manuscris (*Grundzüge* 1858) este de fapt o copie: „În afara titlului, a prefeței și a cuprinsului (...) restul este scris de o mână străină, foarte ordonat și frumos (Maiorescu avea un scris nervos, adesea ilizibil, și chiar dezordonat). Manuscrisul, dacă dăm crezare lui Maiorescu – că ar fi scris *Grundzüge* (...) el însuși sub dictarea soarei sale și nu invers, cum ar fi fost normal –, nu poate fi originalul, ci o copie” (Alexandru Surdu, „Metamorfoza logicii lui Maiorescu”, în *Revista de filosofie*, Tomul XXV, Nr. 4, 1978, p. 494); al doilea constă în *notele de curs* ale lui Constantin Erbiceanu după prelegerile maioreșciene din 1863 de la Universitatea din Iași; iar cea de-a treia formă la care ne raportăm ca fiind „logica lui Maiorescu” este manualul *tipărit* din 1876, reeditat ulterior cu modificări în 1887.

⁴ *Apud* Alexandru Surdu, „Studiu introductiv” la *Logica*, în Titu Maiorescu, *Scrieri de logică*, traducere, studii introductive și note de Al. Surdu, Editura Științifică și Enciclopedică București, 1988, p. 12.

⁵ Alexandru Surdu, *Confluente cultural-filosofice*, București, Editura Paideia, 2002, p. 60.

cu seamă aceia întrebuițați de Titu Maiorescu. Se știe de altfel, că una din preocupările acestuia, ca membru al Academiei Române și ca critic, a fost tocmai determinarea evoluției firești a limbii române”⁶.

În comparație cu cele ale predecesorilor, întreprinderea sa se bucură de unele circumstanțe favorabile: limba vorbită înregistrase un progres de la începutul secolului al XVIII-lea și până în a doua jumătate a secolului următor, iar necesitatea stringentă (în contextul politic și cultural particular al țărilor române) a evidențierii latinității noastre, materializată adesea într-un etimologism cu puternice accente de artificialitate, fusese în bună măsură depășită prin cercetările istorice și filologice ale vremii.

Putem să adăugăm aici și oportunitatea pe care a avut-o Maiorescu de a-și difuza concepția despre logică într-un cadru instituțional stabil și relativ bine pus la punct (universitățile din Iași și București), capabil la rândul său, prin numeroșii absolvenți, să contribuie apoi la propagarea acesteia, vreme de decenii, în varii medii culturale și pedagogice (ceea ce nu fusese cazul, anterior, cu reprezentanții Școlii ardelenice, și cu atât mai puțin cu Dimitrie Cantemir, pentru a aminti doar cele mai semnificative încercări de aceeași factură).

Opțiunea lui Maiorescu preponderent pentru limba populară, vorbită, opțiune ce a influențat decisiv terminologia utilizată ulterior de logicienii români, nu a izvorât, cum s-ar putea bănuși, doar din simpla „înclinație” a lui Maiorescu pentru folclor (în prelungirea tendințelor romantice încă destul de răspândite în acea vreme), ci „s-a făcut tot pe principiile logice ale concordanței firești, de la Aristotel citire, a scrierii și vorbirii cu desfășurarea naturală a gândirii”. Mai precis, se împletesc în demersul său elemente care țin de „cultura populară și mai ales de poezia populară, care, șlefuită secole de-a rândul cu migală, a ajuns la forme de mare perfecțiune, uneori inegalabilă”, respectiv de „vorbierea populară, de exprimarea simplă și directă a gândirii, care oricum, prin uzanță îndelungată și frecventă în cele mai diverse împrejurări, ajunge la formulări simple și concise”⁷.

În ceea ce privește celelalte două aspecte urmărite de noi – și despre care vom trata pe larg în cele ce urmează – este vorba, pe de o parte, de poziția ocupată de logică de acum încolo, pentru aproape un secol, în „arhitectonica” culturii române. Pe de altă parte, în strânsă legătură cu aceasta, ne gândim la nenumăratele logici „particulare”, dezvoltate în diferite domenii științifice sau culturale⁸. În fine, dar nu

⁶ Marin Ștefănescu, *Filosofia românească*, București, Editura Caselor Naționale, Institutul de Arte Grafice „Răsăritul”, 1922, p. 160.

⁷ *Ibidem*, p. 61.

⁸ Iar aceasta, paradoxal, chiar împotriva concepției lui Maiorescu, care considera în *Logica* sa (nota la § 51) ca fiind o „greșeală de sistem” înglobarea în logică a unor „părți deosebite”, cum ar fi „logica matematicii, logica fizicii, logica biologiei, logica politicii, chiar logica istoriei”. „Nu credem, adaugă Maiorescu, că logica poate trage vreun folos din doborârea tuturor îngrădirilor ce o deosebesc de alte științe. A o confunda cu metafizica (precum a făcut Hegel) însemnează a-i lua caracterul evidenței și a o face să participe la incertitudinea controverselor metafizice; a o confunda cu celelalte științe, însemnează a condamna pe mulți din cei ce o studiază, la o superficialitate neapărată” (Titu Maiorescu, *Scrieri de logică*, pp. 258–259). Al. Surdu vede aici „cea mai nereușită dintre «contribuțiile»” lui Maiorescu, infirmată chiar din vremea sa (*Confluente cultural-filosofice*, p. 83).

în ultimul rând, și tot ca o consecință a rolului logicii în cultura românească, trebuie amintite contribuțiile *stricto sensu* de logică (de logică „clasică” le-am mai putea numi), realizări însemnate ce se pot constata la scurt timp după inițierea unui învățământ logic universitar modern de către Titu Maiorescu. Toate aceste puncte trebuie detaliate și o vom face în rândurile ce urmează.

Să observăm mai întâi că „direcția Maiorescu”, așa cum este numită deseori direcția imprimată culturii române la sfârșitul secolului al XIX-lea și în prima jumătate a secolului al XX-lea, identificându-se astfel cu orientarea fundamentală care a definit perioada de constituire a culturii noastre moderne, nu este alta decât „direcția raționalismului occidental”⁹.

Poate că cea mai bună caracterizare a lui Maiorescu, în măsura în care se poate considera că asemenea „etichete” au măcar o minimă valoare operațională din punct de vedere istoric și nu reprezintă și aprecieri valorice intrinseci, pare să fie, pe urmele lui Vasile Băncilă, cea de „clasicist” – „se întrupa, am putea zice, atunci clasicismul românesc, și erau necesari «clasicii» care să-l poată aprecia”¹⁰. Și, am adăuga noi, care să-l poată constitui în articulațiile sale fundamentale, făcându-l să se manifeste ca atare într-o multitudine de domenii. Căci, nu trebuie uitat, Maiorescu avea de a face în vremea sa mai degrabă cu tendințe latente, decât cu fenomene culturale coerent exprimate.

Sintetizând cele punctate anterior, îl putem vedea prin urmare pe Maiorescu drept fondatorul și exponentul unui *raționalism de factură clasică*, cu observația că nu este vorba de o simplă întoarcere la o configurație spiritual-culturală anterioară, validată de și în trecut, ci de identificarea și concretizarea acelor trăsături perene ale raționalismului occidental. Altfel spus, un clasicism care ține nu atât de trecut, în orice caz nu de trecut pur și simplu, ci de perenitate.

Revenind, să înregistrăm frecvența la care făcusem referire, iar aceasta cu privire fie la cultură, fie doar la filosofie, în încercarea de a obține aici, alături de Alexandru Surdu, unele determinări suplimentare, clarificatoare. Astfel vom putea spune că „începând cu Immanuel Kant, Maiorescu tratează în mod special despre orientarea pozitivist-raționalistă a filosofiei occidentale” sau că „observăm și aici [în *Cercetările psihologice* – n.n.] tendința raționalistă a lui Maiorescu și chiar logicistă”¹¹.

În altă parte se conchide că „este meritul lui Titu Maiorescu de a fi orientat cu fermitate filosofia românească spre tendințele scientist-pozitiviste occidentale, cu menținerea totuși a tradițiilor noastre aristotelico-bizantine”¹², iar ca exemplu semnificativ al acestei tendințe este dat chiar manualul său de logică. Și, tot în acest

⁹ *Confluente cultural-filosofice*, p. 61. Este o sintagmă care revine deseori la Alexandru Surdu, sub diferite forme echivalente, în descrierea orientării culturii române la care a contribuit decisiv Titu Maiorescu, parcă pentru a disloca în mod eficient acel loc comun, din păcate deseori vehiculat și de unii hermeneuți ai spațiului ideatic românesc, care îl identifică pe Maiorescu în imaginea unui patriarh al curentului tradiționalist sau în cea simplificată la extrem a unui critic acerb al formelor fără fond. Deși același Alexandru Surdu recunoaște că Maiorescu „uneori a greșit, dovedindu-se prea tradiționalist” (*ibidem*).

¹⁰ *Ibidem*, p. 62.

¹¹ *Ibidem*, pp. 64–65.

¹² *Ibidem*, p. 108.

sens: „În mod special, Maiorescu s-a interesat, încă din tinerețe, de predarea logicii și a filosofiei contemporane occidentale, dominată de scientism și pozitivism. Logica era considerată materie pregătitoare pentru înțelegerea și însușirea pozitivismului logic în formare, care a și devenit, în preajma primului război mondial, o caracteristică fundamentală a gândirii teoretice occidentale”¹³ (Surdu 2002: 115).

Generalizările de felul celor de mai sus pot părea simplificatoare, injuste față de întreaga panoramă a filosofiei occidentale din perioada de trecere de la secolul al XIX-lea la cel următor sau, în orice caz, măcar problematice. Nu este locul pentru a decide în privința lor. Chiar dacă aprecierile invocate anterior nu ar da seama decât despre *una* din tendințele în cauză, concluziile de felul celor menționate rămân valabile, astfel încât se poate afirma că „«direcția Maiorescu» din perioada de constituire propriu-zisă a culturii române moderne avea ca obiectiv prioritar *sincronizarea*, respectiv cunoașterea gândirii teoretice occidentale, familiarizarea cu principalele ei rezultate din diferite domenii: literare, artistice, științifice, economice, social-politice”¹⁴.

Filosofic *stricto sensu*, cum am văzut, „direcția Maiorescu” se caracterizează prin accentul pus în special pe două discipline, logica și istoria filosofiei contemporane, care permiteau filosofilor români ai acelor vremuri să se familiarizeze „cu doctrinele și gândirea occidentală, pe plan filosofic pozitivistă, pe plan logic raționalistă”. Alexandru Surdu specifică suplimentar această tendință generală: „Acesta este motivul pentru care Maiorescu și discipolii săi au fost interesați în mod special de logica rațiunii, *ratio* (logos) fiind caracteristica formelor clasico-tradiționale aplicabile la studiul științelor pozitive. Așa se explică dimensiunile, uneori exagerate, pe care le-a luat metodologia, adică partea aplicativă a logicii clasico-tradiționale. Tot pe linia «direcției Maiorescu» se observă un interes crescut pentru fizică – știința cu cele mai multe aplicații în tehnica mecanicistă a epocii – și mai puțin pentru matematici”¹⁵.

Este evident pe de altă parte că a vorbi despre o „direcție în cultură” sau „în filosofie” ne apropie periculos de o retorică binecunoscută din perioada limbajului de lemn. Este de aceea necesar să oferim deîndată și un suport „concret” acestei sintagme, să îi conturăm justificarea cât mai departe de zona clișeeilor recunoscutibile deseori într-o hermeneutică facilă a fenomenelor culturale.

*

„Organizat” și „sistematic”, se poate spune că „«direcția Maiorescu» s-a materializat în *cursuri universitare și conferințe publice*”¹⁶. Dacă este să ne restrângem doar la logică, așa cum ne-am propus cu precădere, să precizăm că Titu Maiorescu a ținut prelegeri la Universitatea din Iași (1863-1872) și la cea din București (1874-1875)¹⁷.

Este un fapt bine cunoscut acela că logica lui Titu Maiorescu a suferit transformări notabile din 1857, când se înfiripă pentru prima oară ideea unei lucrări de logică (pentru

¹³ *Ibidem*, p. 115.

¹⁴ *Ibidem*.

¹⁵ *Ibidem*.

¹⁶ *Ibidem*.

¹⁷ Întreaga activitate pedagogică universitară a lui Maiorescu se va desfășura pe aproape cinci decenii, între 1862 și 1909.

ca în anul următor să înregistrăm o primă redactare personală a unui manual de logică, destinat unor colegi de liceu), și până la a V-a ediție tipărită a manualului său, din 1898¹⁸. Maiorescu a fost inspirat la început de cursul lui Hermann Suttner de la Colegiul „Theresianum” din Viena și de lucrările lui Herbart și Drobisch, pe care încearcă să le transpună în românește și să le sistematizeze. Demersul său este din capul locului unul de factură *pedagogică*, ceea ce va însemna că acele conținuturi preluate din Herbart și Drobisch, autorii unor lucrări de specialitate, cu contribuții originale în logică, erau menite a fi integrate într-un context cu totul nou față de cel din care proveneau.

Chiar primele *Prelegeri de logică* ținute de Maiorescu la Universitatea din Iași în anul 1863 și păstrate în forma unor *Note* provenind din manuscrisele lui Constantin Erbiceanu dovedesc, „în ciuda perioadei scurte care trecuse de la prima încercare de manual, că autorul își schimbase o parte din concepții”¹⁹. Dacă în 1858 definea logica în manieră herbartiană, în *Prelegeri* Maiorescu o consideră ca „propedeutică” și „metodologie” a filosofiei, fapt care, după cum vom vedea, nu va fi lipsit de consecințe pentru modalitatea în care va fi receptată logica și vor fi structurate în genere demersurile filosofice în perioada de început a culturii române moderne. Astfel, logica este acum „știința care ne învață regulile contradicțiunii și ale identității”, ea având și un rol persuasiv, fiind totodată și „arta de a ne deprinde a convinge pe cineva, vasăzică a purcede de la niște reguli stabile în capul nostru și apoi a ajunge pe același tărâm la aceeași concluziune”²⁰.

Maiorescu a integrat propriei sale concepții, în anii ce au urmat, și unele idei din lucrările lui J.St. Mill și Al. Bain²¹, pentru ca ulterior să se îndrepte spre formula clasicistă a logicii lui Trendelenburg²², ceea ce, printre altele, i-a permis să facă numeroase referințe la textele de logică ale lui Aristotel, citate în limba greacă²³.

¹⁸ Cf. Alexandru Surdu, „Metamorfoza logicii lui Maiorescu”, pp. 493–512. Pentru mai multe amănunte se vor consulta studiile punctuale ale aceluiași autor consacrate fiecărei scrieri maioresciene de logică în Titu Maiorescu, *Scrieri de logică*.

¹⁹ Alexandru Surdu, *Vocații filosofice românești*, Editura Academiei Române, București, 1995, p. 30.

²⁰ Titu Maiorescu, *Scrieri de logică*, p. 99.

²¹ După cum remarcă Florian, Maiorescu nu îl urmează *tout court* pe Mill, căci nominalismul empirist al acestuia contravenea evident raționalismului herbartian, ci împrumută în *Logica* sa doar câteva considerațiuni generale din lucrarea acestuia compatibile cu direcția herbartiană (*apud* Viorel Iulian Tănase, *Tradiția maioresciană în logica românească*, Editura Univers Enciclopedic, București, 2002, p. 83). Altminteri, dacă se acordă atenție doar bibliografiei, se poate ajunge la caracterizarea logicii maioresciene drept una de factură „empirist-raționalistă”, cum a fost cazul cu M. Ștefănescu sau N. Bagdasar (M. Ștefănescu, de exemplu, după ce observa că „logica [maioresciană – n.n.] trebuie să fie de acord cu experiența, după cum experiența trebuie să fie completată prin logică”, și că, prin urmare, „ca teoretician al cunoștinței este un empirio-raționalist”, vedea după numai câteva rânduri, prin doar numele citate de Maiorescu în cadrele *Logicii* înseși, „o confirmare a echilibrului dintre empirism și raționalism” (*op. cit.*, pp. 157–158).

²² *Logische Untersuchungen*, II, Leipzig, 1862; *Elementa logicae Aristotelicae*, Berlin, 1862.

²³ Chiar dacă, așa cum remarcă Al. Surdu (Maiorescu 1988:144), citatele nu sunt traduse întotdeauna corect. Oricum, nu trebuie omis faptul că Aristotel nici măcar nu era amintit în *Grundzüge* și *Prelegeri*. În altă ordine de idei, prima lucrare menționată a lui Trendelenburg

Amănuntele în cauză nu sunt lipsite de importanță, căci se poate spune că acesta este „începutul revenirii la tradiția neoaristotelică a logicii și filosofiei românești. O tendință corectă, care s-a dovedit operativă și în logica occidentală, dar mult mai târziu, după începutul secolului următor”²⁴.

Prelegerile de logică ținute de Maiorescu la Iași iar apoi la București își vor afla o primă formă „sistematic-coerentă” în *Logica* sa din 1876. Să notăm, ca fapt semnificativ, că este vorba de o logică din care lipsește metodologia. Totuși, abia în 1887 se poate spune că Maiorescu va publica acel manual „exemplar” de logică la care visa cu trei decenii înainte. Dar, „ceea ce n-au observat exegeții este faptul că Maiorescu a schimbat cu această ocazie și structura *Logicii elementare*, concepută în 1876 în două părți (teoria judecăților și teoria silogismelor). Necesitățile metodologiei l-au obligat pe Maiorescu să trateze de data aceasta ca parte separată teoria noțiunilor”²⁵. O metodologie însă „*sumară și fără aplicații științifice, în special matematică*”²⁶.

Apreciam anterior că ceea ce Maiorescu și-a propus să realizeze în domeniul logicii a fost de la primele sale încercări un manual, dacă nu chiar un manual *exemplar*, destinat să familiarizeze studenții și liceenii de la noi, ulterior și publicul larg, cu această disciplină care nu beneficiase până atunci de o astfel de expunere (trebuie amintit aici faptul că *Logica* sa din 1876 a circulat aproape un deceniu ca singurul manual de logică românească). Altfel spus, „*Logica* lui Maiorescu este un *manual* a cărui originalitate nu constă în materia expusă, ci în *modalitatea expunerii*”. Fapt care poate merita subliniat încă o dată: Maiorescu „și-a propus, și a reușit, după decenii de muncă și experimentare pedagogică, nu construcția unui sistem logico-filosofic și nici măcar a unui tratat, ci elaborarea unui *manual exemplar* de logică. Iar acesta trebuie considerat ca atare și comparat cu *manualele* vremii, și nu cu ceea ce n-a intenționat să facă niciodată Titu Maiorescu”²⁷.

Considerăm că există un aspect care luminează suplimentar această problematică, ce ține de faptul că preocupările lui Maiorescu ce vizează strict conținutul logic

pare a fi sursa de inspirație în schimbarea semnificativă pe care Maiorescu o adoptă prin subordonarea noțiunii față de judecată.

²⁴ Alexandru Surdu, *Confluente cultural-filosofice*, p. 136.

²⁵ Alexandru Surdu, *Vocații filosofice românești*, p. 31. În fapt, este vorba în linii mari de o revenire la diviziunea tripartită a logicii anterioară manualului din 1876.

²⁶ Viorel Iulian Tănase, *op. cit.*, pp. 74–75.

²⁷ Alexandru Surdu, *Vocații filosofice românești*, pp. 31–32. Această observație ne permite să apreciem din start ca nefondat și „lipsit de obiect” acel gen de acuze cu care a fost întâmpinat încă din epocă manualul maiorescian și ne referim aici, de exemplu la G. Zotu, care îl învinuia pe Maiorescu de plagiat. (Să remarcăm, în treacăt, că aceeași problemă s-a pus chiar de curând în ceea ce-l privește pe Nae Ionescu. Aici lucrurile sunt și mai „simple”, dat fiind faptul că prelegerile în cauză nici măcar nu erau menite în intenția lui Nae Ionescu a vedea lumina tiparului.) Zotu, urmărind chiar indicațiile bibliografice ale lui Maiorescu pentru fiecare paragraf al lucrării, a comparat câteva paragrafe din partea introductivă cu locurile indicate de Maiorescu din logica lui J.St. Mill, constatând, cum era și firesc, că ele erau inspirate din lucrarea lui Mill (*ibidem*, p. 31). Ulterior, Mircea Florian va deschide calea pentru o depistare și cercetare minuțioasă, determinată de această dată de considerente științifice, a surselor de inspirație în logică ale lui Maiorescu. Acesta va fi urmat în ultimele decenii de Al. Surdu și V.I. Tănase.

se îmbină în permanență cu cele pe care le-am putea numi „psihopedagogice”, pentru a folosi un termen actual, iar rezultatele acestei deschideri sunt vizibile în manualul său de logică. Astfel, „pe linia influenței herbartiene, Maiorescu este preocupat din tinerețe și de psihologie și pedagogie. Concepția pedagogică a lui Herbart era intelectualistă, logicist-formalistă. Se urmăreau în primul rând rigoarea și exactitatea, dar și condițiile psihopedagogice ale dobândirii acestora”²⁸.

Dacă este să ne referim la manualul rezultat în urma unui astfel de demers, este vorba în principal de structurarea pe trepte formale (la nivelul întregului, dar și al fiecărei lecții) a însușirii materiilor de învățământ, în funcție de dificultățile acestora și de capacitățile psihice de recepționare ale elevilor.

Dar este vorba de mai mult decât atât, căci „tendența pedagogică nu se manifestă numai prin practicarea profesoratului și elaborarea de manuale (...), ci și prin lucrări de popularizare (...) și mai ales prin conferințe, ceea ce Maiorescu a practicat de-a lungul întregii sale cariere”²⁹. Astfel că se poate considera, fără riscul de a greși, că una din caracteristicile pregnante ale logicii maioresciene, care a influențat semnificativ orientarea logicii de la noi, va fi dată de latura *pedagogică, didacticistă* a acesteia³⁰.

Rezultatele influenței demersului maiorescian pentru istoria logicii românești sunt captate într-o formulare ambițioasă de către Anton Dumitriu în a sa *Istorie a logicii*, aceea de „epocă maioresciană”. Aceasta ar avea în viziunea sa următoarele caracteristici definitorii³¹:

- a) Este limitată temporal de anul 1876, data apariției primei ediții a *Logicii* lui Maiorescu și al doilea război mondial;
- b) Fixează limbajul logicii;
- c) Delimitează problemele logicii;
- d) Impune un stil care va rămâne stilul logicii românești;
- e) Adoptă stilul de educație logică făcută de Maiorescu, devenind tradițională în universitățile românești prin discipolii magistrului;
- f) Orientează educația în institutele de învățământ pe coordonate raționaliste, venind în întâmpinarea unei trăsături specifice poporului nostru.³²

Simplificările lui A. Dumitriu în această privință au fost amendate de numeroși exegeți ai logicii maioresciene³³, considerându-se totodată mai adecvată expresia de

²⁸ Viorel Iulian Tănase, *op. cit.*, p. 33. Mai mult, „se poate vorbi fără ezitare despre influența *pedagogică* a lui Herbart și a herbartienilor asupra lui Maiorescu”; cât privește ultima parte a afirmației, poate fi amintit Trendelenburg – „orientarea lui este evident herbartiană, *logico-psihologico-pedagogică* (subl. ns.), ceea ce reprezenta și pentru Maiorescu o completare a viziunii sale herbartiene, chiar dacă nu mai amintește de Herbart” (*ibidem*, p. 53).

²⁹ *Ibidem*, p. 34.

³⁰ *Ibidem*, p. 75.

³¹ Cf. Aurel M. Cazacu, *O paradigmă a inteligenței românești: Logica lui Titu Maiorescu*, Editura Academiei Române, București, 2007, p. 350.

³² Elementele vizate se regăsesc în Anton Dumitriu, *Istoria logicii*, ediția a III-a revăzută și adăugită, vol. IV, Editura Tehnică, București, 1998, pp. 326–327.

„tradiție maioresciană”³⁴. Poate că termenul folosit de noi, acela de „direcție maioresciană”, pe urmele lui Alexandru Surdu, nu reprezintă altceva decât un alt mod de a privi aceleași elemente ce configurează o „tradiție” (fără a „epuiza” pur și simplu manifestările unei culturi sau ale unui domeniu al culturii, ci doar a le ghida pe unele, a le impregna cu o anumită coloratură pe altele, în fine a le determina să se raporteze la sine pe cele diferite sau adverse), cu amendamentul important că se adaugă un accent suplimentar ce derivă din atribuirea unui anumit fel de „program”, în bună măsură „conștient”. Acest „program” nu este de (re)constituit atât prin identificarea unor poziții incontornabile, *stricto sensu* logice, cât, mai ales, în viziunea noastră, de „respectarea” unor reguli de desfășurare a demersului logic, filosofic sau cultural.

Nu este de mirare de aceea că vom considera ca dând seama de direcția Maiorescu în principal ceea ce se poate numi latura pedagogică (chiar pedagogică) și, strâns legată de aceasta, cea raționalistă.

Cum am observat deja, diferitele forme ale logicii maioresciene sunt *toate* strâns legate de predarea logicii, fie că este vorba de acea încercare timpurie prin care logica trebuia să devină mai ușor de pătruns de către unul dintre colegi, fie că ne găsim în fața unor notițe luate de unul dintre studenții lui Maiorescu la un curs încă nedefinitivat al acestuia, fie că avem de-a face cu un manual în toată puterea cuvântului. Logica lui Maiorescu este și o logică pentru învățarea logicii. Iar aici nu trebuie să uităm de concepția lui Maiorescu cu privire la cultura română, la stadiul în care se găsea ea și la ceea ce îi era necesar pentru o dezvoltare organică.

O logică, apoi, care nu doar va trebui „să se ajute pe sine”, ci va trebui să stea în slujba celorlalte întreprinderi filosofice și culturale. Sunt două lucruri distincte: *a defini* logica prin delimitare de celelalte științe (îndeosebi de psihologie) și de metafizică și a releva utilitatea logicii în toate compartimentele vieții spirituale.

Chiar dacă, pentru Maiorescu, nu există *logică a...* (logică a istoriei, a...) există *logică în...*, iar aceasta nu doar în sensul restrâns, tradițional, de organon, ci și în acela, cu deschidere spre psihologie, de practică sănătoasă a gândirii. De aceea logica va sta pentru Maiorescu la baza filosofiei și a culturii în genere. De aceea filosofia și cultura maioresciană sunt raționaliste. Din aceleași considerații, și aici introducem o nouă caracteristică, s-a putut spune că filosofia maioresciană este de factură pozitivistă. Pozitivismul maiorescian nu reprezintă altceva decât ideea folosirii rațiunii în toate domeniile științei.

*

Existența unei direcții în filosofia sau cultura unei anumite perioade/arii geografice este atestată principial, decisiv, prin identificarea acelor coordonate ce se regăsesc cu o anumită constanță în disciplinele și domeniile subordonate și pe care acestea „evoluează”, dar ea poate fi conturată suplimentar și prin invocarea unor filiații punctuale (firește, și în acest caz, păstrând ca dominantă dimensiunea ideatică și nu pe cea evenimentțial-biografică), conferindu-i-se astfel o anumită concretețe, o anumită „plasticitate”.

³³ Ne referim aici, printre alții, la Al. Surdu, V.I. Tănase, A.M. Cazacu.

³⁴ Aurel M. Cazacu, *op. cit.*, p. 350.

Cei mai importanți filosofi maiorescieni, așa-zicând „din primul val”, cu contribuții pedagogice sau publicistice în domeniul logicii sunt C. Rădulescu-Motru, I. Petrovici și P.P. Negulescu³⁵. *A fortiori*, nu vom putea invoca aici acest aport decât în măsura în care el se înscrie pe coordonatele pe care le-am fixat inițial prezentării noastre.

Realizările de logică ale lui Ioan Petrovici, cel care poate fi considerat „primul nostru logician de profesie”, „inițiatorul studiilor, al cercetărilor propriu-zise de logică”³⁶, sunt extinse și semnificative (cuprinse în principal în volumele *Teoria noțiunilor* din 1910 și *Probleme de logică* din 1911), în unele privințe de un real nivel european. Descendența maioresciană este evidentă în mod pregnant prin chiar linia de forță a concepției sale, una „tradiționalist-clasicistă”, pe care Petrovici o adoptă ca „adversar al tendințelor nominaliste moderne în logica formală”³⁷.

Considerând că aparatul logic „nu e decât o rețea de reguli generale”³⁸ și că „adevărurile logice sunt marile tipare după care noi ordonăm și completăm experiențele”, „baza tuturor felurilor de adevăr”³⁹, altfel spus că „logica este condiția primordială a științelor și a adevărului în genere”⁴⁰, se poate aprecia că „pe linie maioresciană, fără unele inconsecvențe ale fostului său magistru, Petrovici se dovedește formalist și antipsiholog”⁴¹.

Am amintit deja reacția totuși mai degrabă sceptică a lui Maiorescu după apariția *Teoriei noțiunilor*, el considerând că publicul românesc nu era pregătit să accepte o astfel de cercetare de specialitate de tip monografic, care venea oarecum și în contradicție cu viziunea sa de factură pedagogică asupra logicii. Nu trebuie însă uitat faptul că Petrovici a fost și profesor de logică⁴², iar cursul său – după cum s-a remarcat – „îndeplinește în cea mai mare măsură exigențele instructiv-educative maioresciene”⁴³, fiind totodată fidel structurii manualului de logică a lui Maiorescu.

P.P. Negulescu, care a fost apreciat ca fiind „cel mai apropiat de spiritul și litera maioresciană”⁴⁴, este mai puțin cunoscut strict pentru activitatea sa de logician (cursurile sale de logică au fost editate doar de puțină vreme⁴⁵ și nu conțin elemente

³⁵ La aceștia mai pot fi adăugați Nicolae Petrescu și Mircea Florian.

³⁶ Alexandru Surdu, *Vocații filosofice românești*, p. 33.

³⁷ *Ibidem*.

³⁸ Ion Petrovici, *Logica formală*, în idem, *Curs de logică*, ediție îngrijită de C. Sălăvăstru, Editura Institutul European, Iași, 2000, p. 51.

³⁹ *Ibidem*, p. 53.

⁴⁰ *Ibidem*, p. 56.

⁴¹ Aurel M. Cazacu, *op. cit.*, p. 246.

⁴² Numit în 1906 conferențiar la Facultatea de Filosofie și Litere a Universității din Iași, el va preda aici un curs de logică. A se vedea, pentru amănunte, nu doar *Cursul de logică* (din care am citat anterior), ci și *Logica pentru clasa a VII-a*, scris împreună cu Ioan F. Buricescu în 1935.

⁴³ Viorel Iulian Tănase, *op. cit.*, p. 130.

⁴⁴ Alexandru Surdu, *Confluente cultural-filosofice*, p. 116. „Maiorescian” este și traseul său universitar: a ținut cursuri de logică la Universitatea din Iași, la catedra de Istoria filosofiei moderne și logică, la care predase Titu Maiorescu, din 1894 până în 1910, pentru ca, după 1910, el să ocupe și la București locul lui Titu Maiorescu, la catedra de Istoria filosofiei și enciclopedie filosofică.

⁴⁵ De exemplu, lucrarea *Lecții de logică*, ce reproduce singurul manuscris identificat până astăzi al notelor de la un curs de logică al lui P.P. Negulescu, cel din anul universitar 1905-1906, a

originale deosebite), el distingându-se cu precădere ca istoric al filosofiei moderne și contemporane. Se poate constata, totuși, că punctul de vedere general asupra logicii sale corespunde mai mult primei ediții din *Logica* lui Maioreșcu, respectiv acordării de prioritate actului judicativ, căruia îi este subordonată teoria noțiunilor⁴⁶. Structura lecțiilor sale rămâne însă fidelă ediției a II-a a *Logicii* lui Maioreșcu. În plus, „un semn distinctiv, tot pe linie maioresciană, îl constituie critica teoriei cuantificării predicatului a lui Hamilton”⁴⁷. Dar contribuțiile sale în domeniul logicii pot fi considerate de coloratură maioresciană mai ales pe linia *caracterului didacticist al logicii*⁴⁸.

Mai multe aspecte par să infirme filiația maioresciană în cazul lui Constantin Rădulescu-Motru: formația universitară a acestuia, desfășurată în cea de-a doua parte a sa sub semnul influenței vizibile a lui Wilhelm Wundt, celebrul psiholog și logician german cu care și-a dat și doctoratul, în 1893, unele precizări de natură biografică⁴⁹ sau concepția unei logici pure îmbrățișată uneori de Maioreșcu, care ne-ar îndepărta *ab initio* de orice posibilă îmbogățire a acesteia în direcția științelor, fie acestea exacte sau socio-umane⁵⁰. Asta pentru a nu mai spune că s-ar putea invoca chiar un anti-psihologism declarat al tânărului Maioreșcu – invocare precipitată însă, căci situația este în această privință mult mai complicată, impunându-se amendamente serioase.

*

Fie-ne permisă o paranteză poate excesiv de lungă. Când îi scria în 1858 profesorului Robert Zimmermann din Praga despre proiectul materializat parțial al redactării unei lucrări intitulată *Grundriss der Logik für österreichische Gymnasien*, Maioreșcu înfățișa astfel principalul merit al acesteia: „Ea se caracterizează îndeosebi prin aceea că, în ea, logica este tratată independent, fără premisa vreunei noțiuni de psihologie”⁵¹. Spre exemplificare, în momentul în care va trata despre judecată, el se

apărut în 2001 (cf. Carmen Dumitrescu, *Notă asupra ediției*, la P.P. Negulescu, *Lecții de logică*, Editura Paideia, București, 2001).

⁴⁶ Anton Dumitriu, *Istoria logicii*, București, Editura Didactică și Pedagogică, 1969, p. 904. Totodată, „opțiunea pentru judecată ca element principal al logicii va fi preluată și de unul dintre elevii lui Negulescu – Al. Posescu – care, în 1946, va publica lucrarea *Teoria logică a judecării*” (Marius Dobre, „Lecțiile de logică ale lui P.P. Negulescu”, în Alexandru Surdu, Dragoș Popescu (coordonatori), *Istoria logicii românești*, Editura Tehnică, București, 2006, p. 135).

⁴⁷ Al. Surdu, *Vocații filosofice românești*, p. 33. Teoria cuantificării predicatului a lui Hamilton, împotriva căreia obiectase Maioreșcu (*Scieri de logică*, pp. 277–278), considerând, printre altele, că manualul lui Bain îi acordă o prea mare importanță, a fost analizată critic, în afară de P.P. Negulescu, atât de C. Rădulescu-Motru (în studiul său *Valoarea silogismului*), cât și de I. Petrovici (vezi prelegerea a XII-a din cursul său de logică, care se încheie cu verdictul: „clasificarea lui Hamilton nu-i în stare să înlocuiască vechea tabelă de judecări”, *Logica formală*, p. 136).

⁴⁸ Viorel Iulian Tănase, *op. cit.*, p. 110.

⁴⁹ „Relațiile lui C. Rădulescu-Motru cu Titu Maioreșcu sunt mai greu de apreciat, datorită unor întâmplări care au contribuit la despărțirea acestora și chiar la unele adversități” (*ibidem*, p. 115).

⁵⁰ Aminteam într-o notă anterioară de negarea de către Maioreșcu a existenței unor logici ale matematicii, fizicii, biologiei, politicii sau istoriei.

⁵¹ Alexandru Surdu, „Metamorfoza logicii lui Maioreșcu”, p. 494.

va delimita critic de poziția lui Suttner, mărturisind într-o însemnare că „dacă defnim judecata prin «a deveni conștient de legătura sau lipsa de legătură dintre două reprezentări», atunci se aduce în logică o noțiune care aparține exclusiv psihologiei și tocmai de aceea această definiție [a lui Suttner] trebuie evitată”⁵².

Nu este mai puțin adevărat însă că, inconsecvent, va defini el însuși noțiunea tot prin intermediul reprezentării (*Vorstellung*): „Noțiunea este o reprezentare considerată numai după conținutul ei. Gândirea formează noțiuni, datorită faptului că se referă, în legătură cu reprezentările, numai la *ce* este reprezentat în ele și face abstracție atât de modul în care este reprezentat, cât și de orice alt context în care poate să apară lucrul reprezentat”; ea „poate fi numită reprezentare generală (*representatio generalis*)”⁵³. Practic Maiorescu nu face decât să reitereze aici ambiguitățile demersului lui Herbart, care considera inițial că logica se ocupă cu reprezentări, pentru a prescrie apoi separarea ei de psihologie, ceea ce îi permite lui V.I. Tănase să remarce că „această poziție a fost adoptată și de către Maiorescu, dar fără o depășire evidentă a perspectivei psihologice, cel puțin la nivelul reprezentărilor noționale”⁵⁴. După cum observase și Iosif Brucăr, „deosebirea dintre ideea de «reprezentare comună» și «noțiune» rămâne însă ca problemă în logica românească”⁵⁵.

Ulterior, în *Prelegerile de logică* (1863) ni se va spune că „noțiunea se distinge de *reprezentare*, prin aceea că cea dintâi nu conține decât esența reprezentațiilor, pe când cea din urmă nu conține decât *individualitatea* unui lucru”; altfel formulat, noțiunea „se separă de reprezentație prin aceea, că aceasta cuprinde în sine numai elementul recunoașterii”⁵⁶.

Să nu uităm nici de ceea ce s-ar putea numi un fundal psihologist al acestei perioade de început în ceea ce privește poziția general-filosofică a lui Maiorescu, sesizabil atât în teza sa de doctorat *Das Verhältnis (Relația)*; 1859), cât mai ales din scrierea de popularizare *Einiges Philosophische in gemeinfasslicher Form (Considerațiuni filosofice pe înțelesul tuturor)*; 1860, apărută la Berlin).

În prima dintre acestea el va expune – preponderent ca intenție – o critică a structurii logicii lui Herbart și Drobisch, de pe pozițiile a ceea ce am putea numi – paradoxal – un psihologism mai consecvent (deoarece în psihologie judecățile sunt abordate înaintea noțiunilor, apreciază Maiorescu, acest lucru trebuie să se regăsească și în prezentarea logicii), cu argumente de găsit însă tot în scrierile acestora, consideră Al. Surdu⁵⁷, propune ca principală ipoteză în această privință audierea de către Maiorescu a cursurilor lui Trendelenburg de la Berlin, cu consecințe nu doar în această perioadă, ci și în prima ediție a manualului de logică din 1876. Singura dificultate majoră care poate afecta argumentația, recunoscută de altfel și de autor,

⁵² *Ibidem*, p. 495.

⁵³ Titu Maiorescu, *Scrieri de logică*, p. 31; cf. Alexandru Surdu, „Metamorfoza logicii lui Maiorescu”, p. 494.

⁵⁴ C23.

⁵⁵ Iosif Brucăr, *op. cit.*, p. 100.

⁵⁶ Titu Maiorescu, *Scrieri de logică*, pp. 100–101.

⁵⁷ *Apud* Viorel Iulian Tănase, *op. cit.*, pp. 52–55.

este că Trendelenburg apelează la argumente din sfera ontologiei și nu pune problema în context psihologist.

Considerații de felul celor de mai sus, ce nu fac decât să reflecte propriile ezitări ale lui Maiorescu, ne îndreaptă spre identificarea în logica sa a unei orientări hibrid, „*logico-psihologică*”, cu două aspecte: *logicist*, de tratare logică a unor probleme de psihologie, și *psihologist*, de tratare psihologică a unor probleme de logică⁵⁸.

În *Considerațiuni filosofice pe înțelesul tuturor* el va considera chiar că psihologia este prima parte a filosofiei (abia apoi venind logica, estetica, etica și metafizica), ea fiind totodată „baza cea mai solidă a educației și astfel principala știință umanistă”⁵⁹.

În fond, am putea adăuga, atracția lui Maiorescu pentru psihologie nu se justifică atât prin apel la aspecte așa-zicând epistemologice, cât în contextul semnificației deosebite a acesteia pentru știința pedagogică. Este grăitor în acest sens faptul că *primul său curs* la Universitatea din Iași (1863) se va intitula *Psihologia cu aplicare la pedagogie și cu privire perpetuă la logică, metafizică și estetică*, pentru ca în anul școlar 1865-1866 titlatura să se modifice în *Psihologia și relațiunile ei cu logica*, conținând însă și o parte de „Aplicări pedagogice, teoria psihologică a educațiunii”⁶⁰. Problema suprapunerii dintre notele de curs ale lui C. Erbiceanu, consacrate exclusiv logicii, și materia presupusă de întreaga titlatură a cursului din 1863 rămâne deschisă, însă cel puțin *intenția* maioresciană inițială considerăm că este transparentă.

*

Revenind, investigarea conferințelor publice ale lui Maiorescu, începute în 1868 și intitulate *Cercetări psihologice*⁶¹ ne permite însă să identificăm și la C. Rădulescu-Motru „tendința raționalistă a lui Maiorescu și chiar logicistă, prin acordarea unei importanțe speciale considerațiilor de psihologia gândirii și de interpretare, în maniera lui Herbart, a raporturilor dintre reprezentări pe baza unor scheme logice aplicate frecvent la raporturile dintre noțiuni. În felul acesta se explică în mod firesc și elaborarea de către Rădulescu-Motru a *Logicii genetice*, a unei logici psihologice, referitoare la evoluția gândirii”⁶².

⁵⁸ Viorel Iulian Tănase, *op. cit.*, p. 75.

⁵⁹ Titu Maiorescu, *Scrieri din tinerețe*, Editura Dacia, Cluj-Napoca, 1981, p. 165.

⁶⁰ Simion Ghiță, *Titu Maiorescu, filozof și teoretician al culturii*, Editura Științifică, București, 1974, pp. 216-217.

⁶¹ Titu Maiorescu, *Cercetări psihologice*, ediție îngrijită de V.I. Tănase, Editura Univers Enciclopedic, București, 1999.

⁶² Alexandru Surdu, *Confluente cultural-filosofice*, p. 65, 120. Într-o altă privință, să notăm opinia aceluiași exeget, atunci când consideră că Rădulescu-Motru este cel care îl orientează pe Nae Ionescu spre studiul logicii, tot în spiritul „direcției Maiorescu”, însă nici în linia psihologistă, nici în cea aristotelico-tradițională, ci cu precădere prin interesul pentru istoria logicii (Titu Maiorescu fusese cel dintâi la noi care relevase importanța istoriei logicii, semnalând lucrarea fundamentală a lui Carl Prantl, *Geschichte der Logik im Abendlande*) și totala lipsă de aderență pentru Hegel și pentru logica dialectico-speculativă (*ibidem*, p. 120). Dar, fără îndoială că, la limită, „el n-a fost niciodată un maiorescian, nici în comportări și nici în concepții. N-a urmat nici una dintre «direcțiile» Logicii lui Maiorescu” (Viorel Iulian Tănase, *op. cit.*, p. 107).

Mai mult, cum amintisem deja, se poate aduce în discuție și lucrarea de tinerete a lui Rădulescu-Motru, *Valoarea silogismului* (1899), „de inspirație clar maioresciană și cu referință directă la *Logica* lui Maioreșcu”⁶³.

Oricum, putem să notăm că discipolii săi amintiți anterior, la care putem să îl adăugăm și pe Mircea Florian, au urmat din punct de vedere pedagogic aceeași linie, „predând, mai mult sau mai puțin constant, logica în maniera lui Maioreșcu”⁶⁴. Ulterior, se va consemna un „al doilea val” de logicieni clasiști, de inspirație maioresciană: Florea Țuțugan, Dan Bădărău, Petre Botezatu, Ion Didilescu.

Iar peste ani, se poate considera că „tradiția clasicistă în logica maioresciană, de sorginte maioresciană, dublată de numeroase studii de istoria logicii clasice, a cunoscut o revigorare remarcabilă în anii de funcționare a *Centrului de logică al Academiei* (1964-1975), alături de celelalte orientări, de logică simbolică și teoria logicii, dovedind în permanență faptul că cercetările în această direcție, a gândirii naturale, a gândirii științifice elementare, efective și în artă și în comportamentul interuman în genere, nu numai că sunt mereu actuale, dar sunt încă departe de a epuiza domeniul de investigație”⁶⁵.

Să revenim însă la epoca lui Maioreșcu. O observație se impune, căci am fi nedrepti dacă l-am decupla și izola cu totul pe Maioreșcu (repetăm, în ciuda propriei sale viziuni „puriste” despre logică exprimate inițial) de restul strădaniilor, e drept, nu foarte sistematice, din acele vremuri de a investiga și lărgi orizontul logicului și l-am privi ca singurul catalizator de la noi în această privință. Iar această nedreptate nu ar fi doar față de cei omiși într-un astfel de demers, ci și față de Maioreșcu însuși, văduvindu-l pe acesta de o anumită „profunditate ideatică” proprie doar acelor gânditori cărora le putem identifica consonanțele spirituale⁶⁶.

Chiar și adversitățile, mai mult sau mai puțin declarate, devin semnificative în acest context și întregesc tabloul general. Ne gândim de exemplu la un Lazăr Șăineanu, el însuși fost student al lui Maioreșcu, care scria spre sfârșitul secolului al XIX-lea o lucrare intitulată *Raporturile dintre gramatică și logică, cu privire sintetică asupra părților cuvântului. Studiu de lingvistică generală* (1891), în care, plecând de la datele de care dispunea la acea vreme, argumenta că „procedura clasică de studiu al gramaticii, prin logică, și invers, care a dominat cultura europeană occidentală, nu este numai ineficientă, ci chiar imposibil de aplicat în cazul limbilor neindoeuropene, al celor primitive și mai ales în studiul istoric al limbilor în genere”⁶⁷.

⁶³ Viorel Iulian Tănase, *op. cit.*, p. 16.

⁶⁴ Alexandru Surdu, *Confluențe cultural-filosofice*, p. 136.

⁶⁵ Idem, *Vocații filosofice românești*, p. 34.

⁶⁶ Să ne gândim doar cât de „nefiresc” – și, dacă suntem sinceri cu noi, chiar întâmplător – ne pare deseori traseul cultural al lui Cantemir dacă încercăm să-i recompunem un cadru sau o „matcă” locală în care să-l situăm. Iar aceasta tocmai datorită excelenței întreprinderii sale culturale.

⁶⁷ Alexandru Surdu, *Confluențe cultural-filosofice*, p. 75.

Chiar dacă nu se referă direct la Maiorescu⁶⁸, Șăineanu critică în principiu orice poziție de tip logicist: „Abuzul ce s-a făcut în repetate rânduri prin aplicarea logicii pe terenul gramaticii va apărea sub o lumină mai vie când vom spune unei întinse comparații științifice fenomenele limbii în multipla lor varietate. Contrastul între uniformitatea ideală logică și realitatea lingvistică variabilă până la infinit va pune în relief pericolul unei procedări atât de unilaterale și va limpezi în același timp evoluția independentă și legile speciale ale fiecăreia dintre aceste două științe”⁶⁹.

Maiorescu îi va replica lui Șăineanu în ediția a patra a *Logicii* sale, considerând că poziția greșită a acestuia cu privire la raporturile dintre noțiuni și cuvânt provine „dintr-o lipsă de înțelegere a esenței noțiunilor”⁷⁰. Chiar dacă pare totuși cam mult să vorbim despre o „dispută” între cei doi, să notăm că „notele manuscrise târzii” ale lui Șăineanu „mai păstrează încă tensiunea opiniilor contradictorii”⁷¹, trimițând chiar la expresia folosită de Maiorescu în manualul său de logică: „Esența noțiunilor, iată un termen vag și nebulos, care nu poate decât întuneca chestiunea. Tocmai uzului și abuzului acestei terminologii metafizice i se datorește tradiționala identificare a limbii și cugetării, în contra căreia era dirijată cartea despre raporturile între gramatică și logică”⁷².

Un alt nume reprezentativ în acest context este și A.D. Xenopol, care prin lucrările sale de teorie a istoriei se înscrie chiar pe ceea ce s-ar putea numi o „linie antimaioresciană”. Amintit doar în treacăt în lucrarea sa de referință, *Teoria istoriei* (1908), în capitolul de încheiere (*Despre metodă în istorie*), termenul de „logică a istoriei” își va găsi, iată, o surprinzătoare problematizare într-un studiu publicat de Xenopol în anul următor și intitulat chiar „Zur Logik der Geschichte”⁷³, în care discuția va pleca de la o lucrare mai veche a lui Ernst Bernheim, *Lehrbuch der historischen Methode und der Geschichtsphilosophie*, unde se regăsesc considerații asupra metodei în istorie, identificată cu „logica acestei discipline”, i.e. cu „logica istoriei”⁷⁴.

⁶⁸ O menționare critică oarecum tangențială apare atunci când Șăineanu respinge poziția lui Geiger privind raporturile dintre gândire și vorbire (limbă), poziție „contrazisă de faptele lingvistice”, ilustrând-o pe aceasta și cu un citat din *Logica* lui Maiorescu (*Raporturile dintre gramatică și logică...*, Stabilimentul Grafic I.V. Socec, București, 1891, pp. 47–48, *apud* A.M. Cazacu, *op. cit.*, p. 265).

⁶⁹ Lazăr Șăineanu, *op. cit.*, p. XII, *apud* A.M. Cazacu, *op. cit.*, p. 264. „Gramatica și logica sunt două științe diferite prin esența și tendințele lor. Așa fiind, și legile lor vor diferi de la una la alta. Limba, în genere nu-i logică în sensul strict al cuvântului, altminteri ar trebui neapărat să nu poată exprima cugetări nelogice sau false... dar frazeologia cea mai corectă ca formă e adeseori goală ca fond” (Lazăr Șăineanu, *op. cit.*, p. 44, *apud* A.M. Cazacu, *op. cit.*, p. 273).

⁷⁰ Titu Maiorescu, *Scrieri din tinerețe*, p. 283.

⁷¹ A.M. Cazacu, *op. cit.*, p. 277.

⁷² *Apud* Luca Vornea, *Lazăr Șăineanu. Schiță biografică urmată de o bibliografie critică*, Edit. Adevărul S.A., București, 1928, p. 71.

⁷³ *Historische Zeitschrift*, 102. Bd., 3. Folge. Lucrarea este apreciată de Tănase drept „un afront direct la concepția metodologică a lui Maiorescu” (*op. cit.*, p. 105).

⁷⁴ Pe scurt, după cum observă Alexandru Surdu, „logica istoriei este considerată de Xenopol, în maniera logicii tradiționale, ca metodologie a științei istorice, un domeniu până atunci închis,

Iată un citat semnificativ pentru conturarea cadrelor discuției de față: „Noi socotim că principiul ordonator al științei istorice trebuie extras nu numai din studiul ultimului inel al dezvoltării, ci din lanțul întreg. Deoarece trebuie luat în considerare că este vorba de a întemeia *o nouă parte a logicii*, alături de logica deductivă a lui Aristotel și de logica inductivă a Bacon. Această logică trebuie să se ocupe de *înlănțuirea lucrurilor care se succed*, altminteri nu și-ar avea rațiunea de a fi, și nu înțelegem cum ar putea servi principiile deduse doar din istoria umană la stabilirea logicii faptelor succesive”⁷⁵.

Maiorescu a fost ironic – și aceasta *en passant* – la adresa tipului de demers al lui Xenopol (la fel a procedat și cu Hașdeu sau Densușianu), neatacându-l frontal pe istoric. Pentru el lucrurile erau așa-zicând clare în această privință, poziția de principiu fiind exprimată deja în *Logică*: „Printre științele ce ne sunt cunoscute din învățământul secundar (...) nu figurează «istoria universală» și nici nu poate figura, fiindcă istoria nu este știință (...) În aparență istoria expune întâmplările în forma științelor descriptive ca fenomene simultane și în forma științelor experimentale ca fenomene succesive, este adică sincronistică și cronologică. Însă acest mod de expunere nu are a face cu sistematizarea, nu prezintă grupări de clase supraordonate ori subordonate, nici stabilirea unui raport causal cu acea necesitate invariabilă care se formulează în legea naturală”⁷⁶.

Aceste cazuri și altele de același gen, chiar dacă mai puțin semnificative, sunt importante, atât pentru reconstituirea unui tablou ideatic cât mai fidel, cum e și firesc, mai ales că nu avem de a face aici cu simple „amănunte”, cât și pentru a ilustra viziunea noastră conform căreia ceea ce numim o „direcție” în cultură își capătă statutul în cauză nu doar prin subsumarea tuturor demersurilor semnificative, ci și prin întreținerea unor dispute intelectuale de substanță. Normal, noi am încercat să identificăm anterior doar acele cazuri în strânsă legătură cu logica maioreșciană, dar în alte privințe exemplele pot fi încă și mai sugestive⁷⁷.

*

care să trateze nu numai despre particularitățile metodei istorice, ci despre o logică cu totul nouă, bazată pe principii contrare” (*Confluențe cultural-filosofice*, pp. 86–87). Deosebirea fundamentală dintre logica istoriei și logica „obișnuită” ar consta „în aceea că ultima se bazează pe trecerea de la universal la particular (deducția) sau de la particular la general (inducția), pe când logica istoriei le utilizează numai în mod excepțional, utilizând frecvent o *a treia* modalitate rațională, puțin studiată, de conchidere de la o propoziție individuală sau particulară la una asemănătoare, cea universală fiind doar mijlocitoare (*Mittelsatz*)” (*ibidem*, p. 87).

⁷⁵ *Teoria istoriei*, trad. de Olga Zaicik, Edit. Fundației Culturale Române, București, 1997, p. 94.

⁷⁶ *Logica*, ed. cit., pp. 274–275. La nivel de presupuneri cu grad înalt de probabilitate s-a putut considera – așa cum au făcut-o printre alții Al. Surdu sau A.M. Cazacu – că fiecare din cei doi gânditori îl avea în vedere chiar pe celălalt atunci când exprima enunțuri (aparent exclusiv „teoretice”) de felul celor menționate anterior. În lipsa unor dovezi suplimentare avem de-a face însă doar cu conjecturi. Altfel, Cazacu vede în atitudinea lui Maiorescu față de Xenopol influența teoriei celor trei stadii a lui Comte, mai precis că, „abia deșteptat la formele mai înalte ale vieții culturale, creațiile proprii [ale poporului român – n.n.] ar fi premature și deci condamnate la imperfecție” (*op. cit.*, p. 302). După cum am amintit, aceeași reacție o avusese Maiorescu și față de cercetările aprofundate de logică ale lui I. Petrovici.

⁷⁷ Ne referim aici măcar la binecunoscuta dispută privind formele fără fond.

Arhitectonic vorbind, putem conchide că „direcția Maiorescu” se caracterizează prin rolul central al logicii în cadrul învățământului și activității filosofice și, în plus, prin poziția de pivot a filosofiei în cadrul culturii în genere. Dacă primele roade ale celei dintâi orientări pot fi identificate chiar în timpul vieții lui Maiorescu (prin amintirile contribuției ale lui C. Rădulescu-Motru, P.P. Negulescu, I. Petrovici) sau ulterior (prin M. Florian), am putea spune că împlinirea dezideratelor general-filosofice maioresciene – formal vorbind, și nu așa-zicând la nivelul conținuturilor de idei – se va realiza abia în perioada interbelică și, ceea ce ține de binecunoscuta ironie a istoriei, adeseori acum, explicit și chiar programatic, împotriva unora din pozițiile maioresciene ce permisese tocmai accesarea la acel stadiu cultural.

Este vorba de o perioadă în care constatăm o „predominanță a filosofiei față de toate celelalte componente ale culturii românești, științifice sau artistice, care n-a mai fost atinsă nici înainte și nici după această perioadă”⁷⁸. Predominanța în cauză se traduce poate nu atât prin contribuțiile strict filosofice, cât îndeosebi prin componenta accentuat-filosofică a formației, competenței și rezultatelor obținute de numeroase personalități, printre care pot fi amintiți esteticieni și critici literari-filosofi, ca Tudor Vianu, istorici-filosofi, ca A.D. Xenopol, juriști-filosofi (M. Manolescu, M. Djuvara, E. Speranția), matematicieni-filosofi (O. Onicescu, Gr.C. Moisil), medici-filosofi (D. Danielopolu, Șt. Odobleja), poeți-filosofi (Lucian Blaga) și chiar ingineri-filosofi (Paul Postelnicu).

Era firesc ca în aceste condiții să apară și un fenomen mai complex, care poate fi numit al „rezonanței filosofice”, cu alte cuvinte al unor convergențe tematice de profunzime ce se revendică de la demersuri provenind din varii domenii ale culturii și științei, ceea ce atestă o certă maturizare a spațiului filosofico-științific⁷⁹.

Ca o concluzie a rândurilor noastre, se poate spune că prin complexul său demers în orizontul logico-filosofic, în dublu registru, pedagogic *stricto sensu* și cultural, Titu Maiorescu a contribuit decisiv la constituirea culturii române moderne și la înscrierea acesteia pe anumite coordonate pe care nu le va mai părăsi până în zilele noastre. Fără îndoială că Maiorescu nu a fost singur în acest demers, și am încercat să punctăm acest lucru, iar o viziune contrară ar ține mai degrabă de o ficțiune de tip eroico-romantic; totodată însă, trebuie spus, contribuția sa a fost una esențială în contextul epocii și, în comparație cu cele ale antecesorilor săi, una decisivă pe termen lung: „Spre deosebire de reprezentanții Școlii Ardelene, și chiar de principele Dimitrie Cantemir (...), lui Titu Maiorescu i-a reușit performanța de a familiariza publicul intelectual românesc cu rigoarea logicii, performanța de a deschide un viitor raționalist al filosofiei și al culturii noastre”⁸⁰.

⁷⁸ Alexandru Surdu, *Confluențe cultural-filosofice*, p. 113.

⁷⁹ Un astfel de exemplu de rezonanță filosofică de mare însemnătate științifică îl constituie tema comună a circularității la un filosof (C. Noica), la doi medici (D. Danielopolu, Șt. Odobleja) și la un inginer (P. Postelnicu).

⁸⁰ Alexandru Surdu, *Vocații filosofice românești*, p. 33.